

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821(100).09

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.6.1/42>

Бардин Н. В.

Український католицький університет

Романюк А. І.

Український католицький університет

ЦИРЦЕЯ У СВІТОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТА АРХЕТИПІЗАЦІЯ ОБРАЗУ

У статті здійснено цілісний аналіз архетипу Цирцеї у світовій літературі – від античної мітоєпічної традиції до сучасних інтерпретацій. Теоретичну основу дослідження становить концепція архетипів Карла Густава Юнга, згідно з якою архетип є універсальною структурною одиницею колективного несвідомого, що виявляється у мітологічних, релігійних і художніх образах. Застосування архетипного методу дало змогу розкрити сталі наративні моделі, втілені в образі Цирцеї: амбівалентність жіночої природи, поєднання сили й турботи, спокуси та ініціації.

У першій частині статті розглянуто мітологічні джерела – «Одіссею» Гомера та «Теогонію» Гесіода, де Цирцея постає як божественна чарівниця, володарка слова, знання і магії, посередниця між світом людей і богів. Аналіз показує, що саме в цих текстах формується архетип чаклунки – жіночого образу, наділеного владою над природними силами. Подальша еволюція архетипу простежується у творчості Вільяма Шекспіра, де мотив магичного зілля та перетворення набуває психологічного і гармонійного звучання, а також у сучасній літературі – у романі Медлін Міллер «Цирцея» (2024), що репрезентує феміністичну інтерпретацію міту.

У дослідженні підкреслюється, що Цирцея символізує архетип жіночої автономії, знання та трансформації. Її образ поєднує риси богині, відьми, коханки, матері та наставниці, демонструючи єдність творчої та руйнівної енергій. На матеріалі юнганської типології (архетип Великої Матері, Чаклуна, Самості) показано, що цей образ є психічною проєкцією процесу індивідуації – переходу від залежності до самопізнання.

Наукова новизна роботи полягає у поєднанні архетипного, мітоаналізу та феміністичного підходів, що дозволило розкрити багатозначність і культурну живучість образу Цирцеї. У висновках зазначено, що Цирцея є універсальним архетипом жіночої суб'єктності, який постійно відтворюється в літературі різних епох, трансформуючись відповідно до домінуючих культурних парадигм – від демонізованої відьми до символу творчої сили та свободи. Образ Цирцеї засвідчує тяглість мітологічного мислення й значення архетипів у формуванні колективної уяви сучасної людини.

Ключові слова: Цирцея, архетип, міт, чарівниця, феміністична інтерпретація, колективне несвідоме.

Постановка проблеми. Образ Цирцеї посідає у світовій літературі особливе місце як архетипний персонаж, що поєднує в собі суперечливі риси жіночої природи: мудрість і магичну силу, спокусливість і турботу, автономію й зв'язок із природою. Незважаючи на численні дослідження гомерівської та античної міфології, питання архе-

типного осмислення Цирцеї в літературі різних епох досі потребує системного аналізу. Особливо актуальним є вивчення трансформацій образу від античних джерел (Гомер [3], Гесіод [2]) до ранньомодерних переосмислень (Шекспір [7]) та сучасної художньої літератури, зокрема роману Медлін Міллер «Цирцея» [5].

Архетипний підхід дозволяє дослідити стійкі патерни жіночих образів, взаємодію свідомого та несвідомого, а також культурні зміни у сприйнятті жіночої автономії та магичної сили. Проблема полягає в тому, що без глибокого аналізу архетипних структур традиційні інтерпретації Цирцеї залишаються фрагментарними та часто редукованими: героїня або демонізується, або романтизується, без осмислення її психологічної та соціокультурної складності.

Відтак актуальність дослідження обумовлена необхідністю комплексного аналізу архетипу Цирцеї в літературі, що поєднує античні традиції, ранньомодерні трансформації та сучасні феміністичні переосмислення, із метою виявлення універсальних рис і культурної значущості образу для розуміння еволюції жіночої суб'єктності у художньому дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження образу Цирцеї у світовій літературі здійснювалося в різних наукових парадигмах: класичній філології, літературознавстві, юнгіанській психології та феміністичній критиці. У контексті античних джерел, роботи Гомера та Гесіода аналізуються як основні первинні тексти, що репрезентують архетипні моделі жіночого персонажа. Гомерівська Цирцея розглядається як перший літературний прототип чаклунки, поєднуючи магичні здібності з божественним походженням, тоді як у Гесіода акцент робиться на її материнстві та емоційній складовій [13].

Юнгіанський підхід до архетипів, зокрема ідеї К. Г. Юнга [11], створив теоретичну базу для системного аналізу Цирцеї як образу чарівниці, що поєднує функції наставниці, провидиці та трансформатора. Юнгіанські дослідники підкреслюють, що архетипи жіночого начала, такі як Велика Мати чи Маг, є універсальними психічними схемами, що проявляються у міфах, літературі та мистецтві.

У межах феміністичної критики [10] виділяється проблема репрезентації жіночої автономії. Феміністські дослідники акцентують, що традиційні трактування Цирцеї часто демонізують її, обмежуючи роль жінки до спокусниці або допоміжного персонажа. Натомість сучасні інтерпретації, зокрема роман Меделін Міллер «Цирцея» [5], пропонують феміністичне переосмислення міфу, підкреслюючи суб'єктність героїні, її знання, самостійність та трансформаційну силу.

Серед сучасних досліджень важливими є також роботи з порівняльної літератури, що відстежують

трансформацію архетипу чаклунки від античності до Відродження та сучасності [4]. Так, постать Титанії у Шекспіра аналізується як аллюзія на Цирцею, що демонструє трансформацію образу від небезпечної спокусниці до володарки природної гармонії.

Загалом, аналіз останніх досліджень показує, що існує багатовимірний підхід до образу Цирцеї: від текстологічного й історико-літературного до психоаналітичного та феміністського. Проте відсутні комплексні роботи, які б інтегрували архетипний, міфологічний та культурологічний аспекти, прослідковуючи еволюцію образу від античності до сучасності. Це підкреслює наукову новизну та актуальність обраної теми.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне дослідження образу Цирцеї у світовій літературі через призму архетипного підходу, міфологічного аналізу та феміністської критики з метою визначення сталих рис цього образу, його трансформацій у різні історичні епохи та ролі в конструюванні уявлень про жіночу силу, автономію та знання. Для досягнення цієї мети визначено такі завдання дослідження:

– проаналізувати концепцію архетипу в юнгіанській психології та її застосування у літературознавстві.

– визначити типові риси та функції архетипу Цирцеї в міфологічних та літературних текстах різних епох.

– простежити трансформації образу Цирцеї від античності (Гомер, Гесіод) до Відродження (Шекспір) та сучасної літератури (Меделін Міллер).

– проаналізувати вплив феміністської інтерпретації на сучасне прочитання образу Цирцеї.

– виявити універсальні мотиви та символічні значення образу Цирцеї, що зберігають актуальність у сучасній художній уяві.

Виклад основного матеріалу. Поняття архетипу посідає центральне місце у творчій спадщині Карла Густава Юнга, який розглядав його як універсальну структурну одиницю колективного несвідомого. У праці *Instincts and the Unconscious* (1919) дослідник визначає архетипи як “первинні образи” (*primordial images*), що становлять психічні схеми досвіду людства, повторювані впродовж історії [9]. Пізніше, у праці *Archetypes and the Collective Unconscious*, Юнг уточнює, що архетипи не є готовими образами, а радше формами сприйняття, які активізуються в мові, снах, релігії та мистецтві [8].

За Юнгом, психічна структура складається з особистого та колективного несвідомого.

Перше охоплює індивідуальний досвід, тоді як друге – спадкові психічні схеми, спільні для всіх людей. Саме завдяки архетипам людство створює сталі нарративні моделі: історії про народження й смерть, героїчний шлях, ініціацію, випробування, перетворення [8, с. 66–68]. Юнгівський підхід дав літературознавству універсальний інструмент аналізу символічних структур художнього тексту.

До базових архетипів Юнг зараховує Персону, Тінь, Аніму й Анімус, Самість. Окреме місце належить архетипові Великої Матері, який поєднує суперечливі начала – турботу й руйнівність, народження й смерть. Саме цей архетип є концептуально значущим для інтерпретації жіночих образів у світовій літературі, зокрема таких, як Цирцея в гомерівській Одиссеї [8, с. 64–117].

Подальший розвиток юнгівських ідей простежуємо в працях Карол Пірсон, котра систематизує дванадцять архетипів людської поведінки (The Hero Within, The Magician Archetype). Серед них архетип Мага (Чаклуна) символізує прагнення до трансформації світу через знання прихованих закономірностей. Його позитивна іпостась – мудрий наставник, що спрямовує до гармонії; негативна – маніпулятор, який підміняє істину ілюзією. Саме в цьому діапазоні (від творення до обману) розгортається символічна еволюція Цирцеї у літературі [12, с. 15–23].

Феміністична критика [10] звертає увагу на те, що у класичній юнгівській парадигмі жіночі архетипи часто репрезентують “інше” стосовно чоловічого суб’єкта. Проте сучасні інтерпретації підкреслюють потенціал архетипного підходу для реінтерпретації жіночого досвіду – як простору самопізнання, сили та творчості. Відтак архетипи чаклунки, мудрої порадиці, провидиці постають не лише тіньовими проєкціями, а й формами самовираження жіночої суб’єктності.

Слово міт (грец. μῦθος – “оповідь”) означає традиційну нарративну форму, що пояснює походження світу, людини, богів і моральних норм. Згідно зі Словником української мови, міт – це “давнє оповідання про надприродних істот, явища природи та походження світу” [6]. В енциклопедичній статті О. Бойка наголошується, що міт функціонує як універсальний спосіб упорядкування реальності, що поєднує знання, вірування й символічне мислення [1].

Юнг розглядає міт як психологічну проєкцію архетипів. Він виникає тоді, коли несвідомі образи набувають нарративної форми, стаючи доступними свідомості. Тому міт завжди є колек-

тивним: він не належить окремому авторові, а відображає досвід спільноти. У цьому сенсі міт є не просто оповіддю про минуле, а моделлю свідомості, що визначає способи мислення, мовлення й уявлення про світ.

Мітологічні твори Гесіода [2] і Гомера [3] демонструють глибинні архетипні структури: боротьбу хаосу й космосу, подорож героя, ініціацію через випробування, зустріч із божественним. У цій традиції жінка часто постає посередницею між світом людей і богів: Афінна, Геката, Цирцея втілюють жіноче начало як джерело знання, влади та безпеки.

У статті «Дискурсивна міфологія: природа і функції міту» [4, с. 27–35] зазначено, що міт виконує не лише епістемологічну, а й дискурсивну функцію: він задає способи мовлення про світ, структурує колективні уявлення, стає основою художньої творчості. У цьому аспекті мітологічний образ Цирцеї є не лише темою, а й мисленнєвим кодом, через який література осмислює владу, спокусу, свободу й межі людського знання.

Першим твором, у якому з’являється Цирцея, є «Одіссея» Гомера. Богиня постає в епізоді перебування Одиссея на острові Еєї, де вона спершу перетворює його супутників на свиней, а згодом стає союзницею героя. Попри епізодичність, Цирцея має ключову сюжетну функцію – вона допомагає героєві подолати внутрішній хаос і знайти шлях додому.

Її образ надзвичайно багатшаровий. Спершу Цирцея – небезпечна чаклунка, яка “зіллям і кийком” обертає людей на тварин [3, с. 210–240]. Проте далі вона виявляє співчуття, розчакловує моряків і надає Одиссеєві поради. Така трансформація в межах одного епізоду засвідчує амбівалентність її природи: від лиходійки до мудрої наставниці.

Гомер підкреслює божественне походження героїні. Її “священний дім” сповнений гармонії, музики й прислужниць-німф, що свідчить про її космічний статус. Водночас її самотність і володіння зіллям (πολύφαρμακος [14]) зближують її з образом майбутньої відьми. Вона володіє магічною ῥάβδος [15] – символом влади над матерією, спорідненим із посохами Гермеса чи Атени [13, с. 9–23].

У Гомера магія Цирцеї не є протилежною до божественного: вона – форма знання, а не ересі. Цирцея постає першою в історії літератури носійкою архетипу жінки-знання, що втілює і спокусу, і мудрість. Її влада – не тілесна, а символічна: вона перетворює чоловіків не з помсти,

а для того, щоб “нагадати їм їхню тваринну сутність” [13, с. 9–21].

У Теогонії Гесіода Цирцея отримує інше забарвлення: стає матір'ю Телегона, Лагіна й Агрія від Одиссея. На відміну від Гомера, Гесіод наголошує на її материнстві та здатності до любові, що вносить у її образ сентиментальний вимір. Відтак вона постає не лише як чарівниця, а як жінка, яка інтегрує у собі дві стихії – руйнування і творення [13, с. 9–21].

У добу Відродження образ Цирцеї отримує нове переосмислення. Її фігура стає алегорією жіночої влади над природою, яку водночас бояться й обожнюють. У комедії Вільяма Шекспіра «Сон літньої ночі» [7] алюзії на Цирцею втілено в образі Титанії, королеви фей. Як і Гомерова героїня, вона володіє силою перетворення, але водночас піддається магії, що символізує приборкання жіночої енергії чоловічим началом.

Сцена, де Титанія закохується у чоловіка з головою осла, є ренесансною варіацією гомерівського мотиву зілля: любовне зілля стає засобом демонстрації ілюзорності пристрасті. Таким чином, Шекспір трансформує образ чаклунки: від небезпечної спокусниці до гармонізуючої володарки природи, але все ще в межах патріархальної системи координат.

У XXI столітті архетип Цирцеї отримує нову силу завдяки роману Меделін Міллер “СігсеЦирцея” [5]. Авторка переосмислює античний міт у ключі феміністичного неоміфу: її героїня не допоміжна постать у пригодах Одиссея, а повноцінна особистість із власною історією. Вигнання Цирцеї трактується як процес самопізнання, а не як кара. Її магія – форма знання і самооборони, а не спокуси.

Перетворення чоловіків на свиней у романі Міллер символізує викриття тваринного начала у світі патріархальних відносин. Фармакея, що в Гомера мала амбівалентне значення, у Міллер перетворюється на метафору творчої сили й жіночої автономії.

Юнгівська концепція тіні допомагає пояснити амбівалентність цього образу: Цирцея втілює і світло, і темряву жіночої душі, поєднуючи здатність лікувати й руйнувати. На думку Джудіт Ярналл [13], еволюція Цирцеї – це шлях від демонізації до духовного пробудження, від зовнішньої сили до внутрішньої цілісності, тобто до юнгівської Самості.

Висновки. Архетип Цирцеї поєднує риси богині, відьми, коханки, матері та наставниці. Її амбівалентність (поєднання небезпечного

й турботливого, спокусливого й мудрого) забезпечила універсальність цього образу в культурі. Вона стала першим літературним прототипом чаклунки, з якого постали подальші образи – від Шекспірової Титанії до героїнь сучасного фентезі.

Цирцея постає як хранителька таємних знань про природні сили, трави й алхімічні процеси. Її вміння готувати зілля символізує не лише володіння практичною магією, а й інтуїтивне розуміння зв'язку між матеріальним і духовним світами. У цьому вимірі вона уособлює давній жіночий принцип мудрості, близький до архетипу «Магині» або «Великої Матері», що володіє творчою енергією природи.

У більшості версій мітологічної історії Цирцея мешкає на віддаленому острові Айя, відокремлена від суспільства. Така ізоляваність трактується як ознака її самодостатності й незалежності від зовнішніх норм. Самотність Цирцеї не є трагедією, а радше умовою її сили – можливістю зберегти цілісність власного «я» поза межами патріархальної системи.

Одна з найвідоміших рис Цирцеї – здатність перетворювати людей на звірів. Цей мотив символізує владу над інстинктами, розуміння тваринної природи людини, яку вона не придушує, а опановує. Таким чином, Цирцея виступає як посередниця між людським світом та світом тварин, між культурою і первісною природною енергією.

Цирцея – втілення гармонії тілесного й духовного. Її чуттєвість не редукується до спокуси чи еротизму; вона поєднана з інтелектом, самосвідомістю та вмінням контролювати власні бажання. Саме тому у феміністичних прочитаннях XX–XXI століть Цирцея постає не як спокусниця, а як жінка, що усвідомлює власну тілесність і використовує її як форму сили.

У деяких текстах (зокрема, у «Одіссеї» та в романі Медлін Міллер «Цирцея») героїня набуває рис мудрої порадниці, яка допомагає чоловічим персонажам пройти шлях самопізнання. Ця роль провидиці виводить її за межі образу «чарівниці», надаючи статус духовного провідника, що володіє знанням про приховані закони буття.

Еволюція цього образу демонструє зміну культурних уявлень про жіночу силу: від демонізованої відьми у середньовіччі – до героїні, яка втілює свободу, знання і творчу самореалізацію у сучасному дискурсі. Таким чином, архетип Цирцеї функціонує як символ трансформації – і героїчної, і жіночої – що залишається живим у літературі різних епох.

Список літератури:

1. Бойко О. Д. Міт. *Енциклопедія Сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-68964> (дата звернення: 01.11.2025).
2. Гесіод. Теогонія / перекл. з давньогрец. І. Франка. URL: <http://www.i-franko.name/uk/Transl/1913/Gesiod/TheogoniaTransl.html> (дата звернення: 01.11.2025).
3. Гомер. Одиссея / перекл. з давньогрец. Б. Тен. Харків, 2002. 672 с.
4. Дискурсивна мітологія: природа і функції мітів. *Освітній дискурс*: зб. наук. пр. 2024. Вип. 51. Київ. С. 27–35.
5. Міллер М. Цирцея / перекл. з англ. О. Гладкого. Харків: Vivat, 2024. 432 с.
6. Міт. *Словник української мови*. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=міт> (дата звернення: 01.11.2025).
7. Шекспір В. Сон літньої ночі / пер. з англ. Д. Федорців. Київ: Апріорі, 2024. 136 с.
8. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме. Львів: Астролябія, 2018. С. 64–117.
9. Cherry Kendra. What Are Jung's 4 Major Archetypes? *Verywell Mind*. URL: <https://www.verywellmind.com> (дата звернення: 01.11.2025).
10. Goldenberg Naomi R. A Feminist Critique of Jung. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*. 1976. Vol. 2, No. 2. P. 443–449.
11. Jung Carl Gustav. Instincts and the Unconscious. *British Journal of Psychology*. 1919. Vol. 10, No. 1. P. 15–23.
12. Pearson Carol S. The Magician Archetype. URL: <https://www.carolspearson.com> (дата звернення: 01.11.2025).
13. Yarnall Judith. Transformations of Circe: The History of an Enchantress. Urbana: University of Illinois Press, 1994. 245 с.
14. πολυφάρμακος. Logeion: Greek and Latin Dictionaries. URL: <https://logeion.uchicago.edu/πολυφάρμακος> (дата звернення: 01.11.2025).
15. ῥάβδος. Logeion: Greek and Latin Dictionaries. URL: <https://logeion.uchicago.edu/ῥάβδος> (дата звернення: 01.11.2025).

Bardyn N. V., Romaniuk A. I. CIRCE IN WORLD LITERATURE: INTERPRETATION AND ARCHETYPAL TRANSFORMATION OF THE IMAGE

The article provides a comprehensive analysis of the archetype of Circe in world literature, tracing its development from ancient mytho-epic narratives to modern reinterpretations. The theoretical foundation of the research is based on Carl Gustav Jung's concept of archetypes, understood as universal structural units of the collective unconscious manifested in mythological, religious, and artistic imagery. The application of the archetypal method reveals the recurrent narrative models embodied in Circe's figure – the ambivalence of the feminine, the combination of power and care, temptation and initiation.

*The first part of the study examines mythological sources – Homer's *Odyssey* and Hesiod's *Theogony*, where Circe appears as a divine enchantress, a mediator between the worlds of gods and mortals, possessing the sacred knowledge of transformation. These early texts define the foundations of the sorceress archetype – a woman endowed with wisdom and control over natural and magical forces. The article further explores the Renaissance adaptation of this motif in William Shakespeare's *A Midsummer Night's Dream*, in which the image of Titania echoes Circe's magical and emotional power, and its modern reworking in Madeline Miller's *Circe* (2024), which represents a feminist re-vision of the myth.*

Circe is interpreted as an archetype of feminine autonomy, knowledge, and transformation. Her figure combines the traits of goddess, witch, lover, mother, and mentor, uniting creative and destructive energies within one symbolic whole. In the Jungian typology, Circe embodies the archetypes of the Great Mother, the Magician, and the Self, representing the process of individuation – the journey from dependency toward self-awareness and integrity.

The scientific novelty of this research lies in the integration of archetypal, mythopoetic, and feminist approaches, which together expose the multilayered nature and cultural resilience of the Circe archetype. The study concludes that Circe functions as a universal image of female subjectivity that evolves across epochs –

from a demonized sorceress to a symbol of creative power and spiritual freedom. Her enduring presence in literature confirms the vitality of mythological thinking and the continuing influence of archetypal patterns in shaping modern cultural imagination.

Key words: *Circe, archetype, myth, enchantress, feminist interpretation, collective unconscious.*

Дата надходження статті: 14.11.2025

Дата прийняття статті: 10.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025